

РЕЦЕНЗИЯ

за: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия, Докторска програма: История на философията (Източна философия)

автор на дисертационния труд: Станислава Петрова Рашева

тема на дисертационния труд: Специфика на религиозно-философските идеи в дофилософската епоха на Древна Индия (VI – IV в. пр. н. е.)

научен ръководител: проф. д-р Иван Камбуров

от проф. д-р Милена Братоева, катедра „Класически Изток“ (специалност Индология), ФКНФ, СУ „Св. Климент Охридски“, съгласно заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ РД 38-79/10.02.2021

Общо представяне на докторанта и докторантурата

Станислава Петрова Рашева придобива магистърска степен в специалност Културология, катедра История и теория на културата на Философски факултет в Софийския университет през 2003 г. Темата на магистърската ѝ дипломна работа е: *Смърт – Огън – Безсмъртие (сравнителен тематичен анализ на културите на Египет, Индия, Гърция и Тракия)*, разработена под научното ръководство на проф. Александър Фол. Година преди това (2002) Рашева завършва четири семестриална специализация по Египтология и Асириология в Центъра за източни езици и култури към ФКНФ под ръководството на доц. Сергей Игнатов.

През 2016 г. със заповед на Ректора на Софийския университет (РД 20-1065/18.07.2016) е зачислена като редовен докторант в СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, катедра История на философията по професионално направление 2.3. Философия, Докторска програма: История на философията (Източна философия). Отчислена е с право на защита след изпълнение на всички образователни и изследователски задачи по индивидуалния ѝ план. На успешно проведено предварително вътрешно обсъждане на дисертационния труд (19.01.2021. г.) е насочена към публична защита.

По време на докторантурата Станислава Рашева е провеждала педагогическа практика по източна философия за студенти от първи курс в специалност Философия, ФФ, СУ „Св. Климент Охридски“. В периода 2005-2008 г. е била

хоноруван лектор в департамента „Средиземноморски и източни изследвания” на НБУ, където е водила бакалавърски курсове „Митове за сътворението в културите на Египет, Месопотамия, Иран и Индия” и „Практики за обезсмъртяване в културите на Египет, Месопотамия, Гърция и Индия”.

Представената дисертация, материалите към нея и предварителните процедури за защитата отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Република България, Правилника за приложението му и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”.

Обща характеристика и оценка на представения дисертационен труд

Докторската дисертация, представена за публична защита от Станислава Рашева, е в обем от 251 страници, от които 237 съставляват основния научен текст. Дисертацията е структурирана в три глави, увод, заключение и библиография. Библиографията съдържа 222 заглавия на български, руски, английски и немски език, както и изворова литература в превод на български и руски език.

В увода са посочени прецизно обектът (*дофилософската епоха на Древна Индия, VI-IV в. пр. н.е.*), предметът (*открояване на спецификата на религиозно-философските идеи в тази дофилософска епоха*) на изследването. Обоснована е актуалността и значимостта на темата. Тук бих искала да подчертая, че темата за зараждането на философията в Древна Индия е наистина проблематична, понякога спекулативна, и като цяло „отворена“ в индологичната наука, която често остава в сянката на изучаването и обговарянето на историята, инструментариума и идеите на същинските философски школи в класическия хиндуизъм, будизма, джайнизма и т.н. В този смисъл това е едно много навременно и дори малко позакъсняло изследване по тази проблематика в българската ориенталистика. Така че определено изборът на тема на изследването заслужава адмирации, още повече че той е направен въз основа на много добро познаване на основния корпус от специализирана литература по разглежданата в настоящия научен труд проблематика.

Сред основните цели на своята разработка (*разкриването и дефинирането на спецификите в религиозно-философските идеи в дофилософската епоха на Древна Индия; разясняването на понятието „индийска философия“ в контекста на*

разбирането на философията като наука), авторката целенасочено откроява *деконструирането на погрешни представи за възникване на философската мисъл и онагледяването с примери на възможността корените на индийската философия да се търсят не в мита и религията, а в ранно възникналите научни области – граматика, политология, реторика и други* (с. 7). Намирам тази изследователска цел за изключително продуктивна, макар и на пръв поглед провокативна. Освен това тя е убедително защитена в дисертационния труд, както ще се опитам да докажа по-нататък в рецензията си. Постигането на целите на научния труд предполага решаването на 4 задачи (с.7), които предопределят логиката на изследването, използваната методология и структурата на дисертацията. Тук е мястото да подчертая, че дисертационният труд е много добре структуриран така, че да намери аргументиран отговор на най-важните въпроси, свързани с генезиса на индийската философия, със самото концептуализиране на феномена „индийска философия“ и конкретно с пробирането на хипотезата за търсене и откриване на първоизточника на същинската философска мисъл в Древна Индия в граматиката, политологията и реториката.

Първата глава (*Древноиндийската мисловност в контекста на философските конотации*, с. 9-57), която включва четири параграфа (*Понятийна рамка на изследването; Концепции за възникване на философията и мястото на индийската философия; Древноиндийската философска традиция в компаративен контекст. Общ анализ; Особенности на периодизацията на индийската философия в контекста на понятието за философия*), задава теоретичния и терминологичен бекграунд на дисертационния труд. В нея се извежда и дискутира основният понятиен апарат и се изгражда аналитичната рамка на изследването. Рашева излага последователно и прецизно аргументите си по отношение на релевантността на термините „дофилософска епоха“ и „дофилософия“ и разяснява спецификата на понятието „индийска философия“ в перспективата на западното разбиране за философия.

Краткият, но достатъчно информативен обзор на основните идеи за възникването на философията е последван от задълбочен съпоставителен анализ на процеса на зараждане на философстването в средите на мислителите в Гърция и Индия като докторантката фокусира вниманието върху общото и различното в техните нагласи и подходи, експонирайки „интровертността“ на древноиндийската философия и „екстровеитността“ на старогръцката.

Може да се обобщи, че тази част от дисертацията показва, че авторката ѝ притежава необходимата научна експертиза по отношение на спецификите на древноиндийската мисловна парадигма, които предопределят механизмите на изкрystalизиране на първите про-философски концепти; по отношение на сложността и проблематичността на периодизирането на развитието на индийската философия и не на последно място – по отношение на фините семантични и функционални конотации на двата основни санскритски термина, които съответстват на разбирането за „философия“ – *даршана* и *анвизишки*. Това позволява на Рашева да има „правилен възглед“, ако си позволя да използвам будисткото понятие, относно механизмите, тенденциите и „логиката“ на „случването“ на философския дискурс в Древна Индия.

Изложението във втората глава на изследването (*Рефлексивният път на древноиндийските религиозно-философски идеи*) започва с кратко представяне на варновата система – фундамент на древноиндийското общество. Авторката подчертава основополагащата значимост на йерархичността във варновия модел, който в много по-голяма степен е продукт на определено схващане за порядъка, отколкото инструмент за социална експлоатация. Варновата йерархия отразява определена ценностна скала, която служи за ценностна ориентация на обществото. Както подчертава Б. Смит (*Classifying the Universe: the Ancient Indian Varna System and the Origins of Caste, 1994*) варновият порядък е всеобхватна таксономична система, в чиято основа стоят определени модели на класифициране на явленията, които от своя страна са продукт на определена културна матрица, на определена културна среда. А класифицирането е в основата на рационалното мислене и осмислянето на явленията, които стават познаваеми посредством логическото им структуриране, и е също така присъщо по природа на човешката мисъл. Не случайно цитирах някои съждения на горепосочения индолог, защото определено считам, че те биха обогатили и задълбочили гледната точка на дисертантката по отношение на същността на варновия модел и начина, по който той формира и предоставя определени нагласи към духовни практики, както справедливо отбелязва Станислава Рашева.

В следващите шест параграфа на втората глава дисертантката очертава и анализира същностните характеристики на ведическия светоглед, ключови митологични и религиозно-философски представи, артикулирани в сакралните ведически текстове от традицията *шрути*. Като цяло втората глава обговаря с вещина „опорните точки“ на древноиндийската мисловност в дофилософския период, които

подготвят почвата за появата и утвърждаването на същинската философия. Напълно закономерно и очаквано във фокуса на вниманието са поставени основополагащите понятия и идеи (*брахман, атман, шивара, мая, карма, дхарма, пуруша, сат, сатя* и т.н.), формулирани в „класическите“ Упанишади и в *Бхагавадгита*. Оценявам изключително положително решението на докторантката да заложи като отправна точка на разсъжденията си една от най-важните отличителни черти на индийската култура – отношението ѝ към речта, изреченото слово и към езика като цяло. Още повече че съгласно една от основните ѝ тези, отстоявани в дисертационния труд и систематично разработени в третата глава (параграф *Създаването на първите теоретични метафизични пропозиции в санскритската граматика на Панини през V. в. пр. н. е.*, с. 151-164) корените на същинската индийска философия трябва да се търсят в граматиката. Както е добре известно темата за звука, речта, езика е фундаментална за ведическата и в по-общ смисъл за индийската култура. Тя пресича в себе си космология, теология, философия, психология, лингвистика и естетика. Ведите всъщност са една своеобразна симфония от звуци, мистично и магическо съзвучие от поеми, химни, напеви, формулни изрази, мантри, произнасяни, рецитирани, изречени в сакралното време и пространство на ритуала; едно „фоноцентрично знание“, както казва Шелдън Полок, което е „чуваемо“ (*шрутам*), разбира се само за онези, които имат сетива да го чуят.

В тази част от изследването се натъкнах обаче на една формулировка, която според мен трябва да бъде прецизирана: *Не е случаен фактът, че шикша, (буквално изучаване, наука), т.е. фонетиката е посочена на първо място сред езиковедските научни дисциплини, които са се преподавали от брахмана на неговите ученици, за да бъдат два пъти родени* (с. 64). Представителите на брахманското съсловие са *двиджа*, тоест „два пъти родени“ не защото изучават фонетика, а защото са преминали през задължителната инициация (ритуала *упанаяна*), който им дава право да изучават свещените текстове и прилежащите *веданга*.

Разглеждайки аспектите на ведическия идеен дофилософски корпус (параграф 5), Рашева представя последователно и достатъчно изчерпателно концепта *рита*, трансцендентния организиращ принцип на съществуващото. Тук бих искала да попитам докторантката кои са ѝ мотивите и доказателствата от текстовете на Ригведа в подкрепа на категоричното ѝ заключение, че *Религиозно-философската идея рита може да се нарече най-доминиращата етична концепция в Ригведа, като се счита, че*

това понятие бележи началото на древноиндийската мисъл в дисциплината – етика (с. 100). Освен това аз имам някои несъгласия с обвързването на оригиналната идея за *рита* с учението за карма и кармичната реципрочност.

Най-иновативните и в този смисъл приноси идеи в настоящия дисертационен труд са разгърнати в третата му глава, наречена *Конституиране на теоретичния инструментарий на ставащата философска мисъл (традиция) в Древна Индия*. Като цяло тази глава впечатлява с многопластовия и систематичен анализ и логично изградената си структура. Проследена е динамиката в разработването на теоретичния философски инструментарий в Древна Индия, както и най-важните критично-рефлексивни трансформации и тенденции в развитието на теоретичното знание – от новия тип артикулиране на знанието, започнало в полето на граматиката и езикознанието, преминава през своеобразната интелектуална „революция“ (по думите на самата докторантка), иницирана от шраманските учители и особено от Буда и неговите последователи, които за първи път достигат до същинско систематизиране на знанието и утвърждаване на необходимия терминологичен и категориален инструментариум и се стигне до уникалния политологичен трактат на Каутиля, *Артхашастра*, в който на философията (*анвизишки*) е отреден изключително висок статут, а именно „да осветлява“ останалите науки (с. 232). В целия този сложен процес на изработване и усъвършенстване на основните методи на критичното мислене е представена и задълбочено интерпретирана ролята на философския диспут, стимулиращ търсенето на нови формати на интерпретиране на знанието.

В тази връзка бих искала да открия няколко подхода и тези на авторката, които според мен са особено стойностни:

- ✓ Фокусирайки се върху едно от най-уникалните постижения на древния граматик Панини, а именно изработването на почти съвършен метазик, чийто основополагащ компонент са така наречените *парибхаша* (мета-правила), докторантката доказва, че *Осемкнижието* на Панини трябва да се разглежда като своеобразна отправна точка на изработването на теоретичния инструментарий в първите философски школи, на логиката и изобщо на „философията като дисциплина на теоретичните знания“ (с. 163).

- ✓ Интерпретирането на трактата на Каутиля *Артхашастра* от гледна точка на приноса му за разбирането на спецификата на индийската философия и за развитието на философската мисъл през визирания период. Аргументирането на тезата, че Каутиля, разглеждайки философията (*анвикшики*) като напълно завършена и самостоятелна научна дисциплина, различна от теологията (*ведатрайи*), и придавайки ѝ изключително висок статут, изработва и прилага уникален категориален инструментарий като критерий за научност.
- ✓ Последователното отстояване и убедително доказване на тезата, че от древността до наши дни в Индия науката и религията, респективно рационалното и духовното, никога не са се осмисляли като антагонистични, абсолютно противоположни и несъвместими (с. 232). На практика този възглед, според мен, стои в основата на настоящото изследване на темата за зараждането и развитието на индийската философия.

В Заключениеето прецизно са формулирани изводите, съобразно поставените изследователски цели и задачи. Може да се обобщи, че Станислава Рашева е защитила убедително и четирите формулирани тези (с.238)

Дисертацията се отличава с ясен и точен език и е написана на добър научен стил, но на места се нуждае от известно прецизиране, особено по отношение на използваните санскритски термини.

Както посочих в началото, дисертационният труд показва много добро познаване на основните изследвания в индологията, в чийто фокус са различни аспекти от тематичния обхват на разработката. Ще си позволя обаче да отбележа, че в библиографията на дисертационния труд би било полезно да бъдат включени някои от научните изследвания на такива забележителни ведолози и индолози като Бронкхорст (напр. “Nirukta and Aṣṭadyayi: Their Shared Presuppositions” In: *Indo-Iranian Journal*, 23, 1981; *Karma* ,published: University of Hawai’I Press, 2011), Витцел (напр. “Macrocosm, Mesocosm and Microcosm. The persistent nature of “Hindu” beliefs and symbolic forms.” – In: *International Journal of Hindu Studies*, 1998), Хестерман (напр. *The Inner Conflict of Tradition: Essays in Indian Ritual, Kinship and Society*. Chicago, 1985.) и др., които биха обогатили изложението в дисертацията.

Публикации и участие в научни форуми

Станислава Рашева има три научни статии по темата на дисертацията, публикувани в периода 2017-2019 г. в издания на Софийския университет и в индексираното и реферирано списание *Реторика и комуникация*. По този начин е изпълнено законовото изискване за допускане до публична защита. Трайният ѝ интерес към древноиндийската култура е видим и от предишни нейни публикации още от 2004 г. и 2009 г.

По време на обучението си в докторската програма участва в докторантски и национални конференции с доклади по темата на дисертацията, в които е представяла изследователските си резултати.

В периода, предшестващ докторантурата, Станислава Рашева е вземала участие в научни форуми у нас и в международни културни събития в Индия. Специално бих отворила участието ѝ в юбилейна научна конференция „20 години специалност „Индология” в Софийски университет”, София 2004 г.

Автореферат

Авторефератът (в общ обем от 30 с.) отразява вярно и точно всички основни моменти и идеи в дисертацията. Той обобщава ключовите авторски търсения, представя основните научни резултати и приносните моменти на изследването (6 на брой), както и публикациите по темата на дисертационния труд.

Заклучение

Представената за публична защита дисертация на Станислава Петрова Рашева на тема: **Специфика на религиозно-философските идеи в дофилософската епоха на Древна Индия (VI–IV в. пр. н. е.)** е оригинален труд, който изследва актуален и значим научен проблем в полето на изтокознанието. Дисертационният труд показва категорично, че докторантката притежава задълбочени познания в областта на древноиндийската култура. Той разкрива уменията ѝ за критична рефлексия върху типа мисловност и религиозно-философските идеи, вербализирани в древноиндийските текстове, както и способността ѝ убедително да аргументира научните си тези. Дисертационният труд отговаря изцяло на изискванията на ЗРАСРБ и на Правилника

на СУ "Св. Климент Охридски" за неговото прилагане. Това ми дава основание да
предложа с пълна убеденост на уважаемите членове на научното жури **да присъдят на
Станислава Петрова Рашева образователната и научна степен „доктор“ в
професионалното направление 2.3. „Философия“.**

Проф. д-р Милена Братоева

29. 04. 2021 г.
София